

Hlavní myšlenkové proudy a metodologické přístupy v kontextu ochrany životního prostředí

MAIN SCHOOLS OF THOUGHT AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE CONTEXT OF
ENVIRONMENTAL PROTECTION

Šárka Pikhartová¹

Abstrakt: Článek se věnuje genezi a vývoji hlavních myšlenkových teorií zaměřených na ochranu životního prostředí. Přináší zamyšlení se nad základními principy a hlubším smyslem neoklasické environmentální ekonomie, ekologické ekonomie a tržních přístupů k ochraně životního prostředí, které reprezentují hlavní paradigmatu ekonomie životního prostředí. Článek se dále soustředí na metody výzkumu jednotlivých teoretických přístupů z hlediska metodologických odlišností. Závěrečná část článku je věnována dvěma hlavním principům ochrany životního prostředí. Je zde zhodnocena aplikace principu udržitelného rozvoje a principu předběžné opatrnosti v environmentálních politikách.

Klíčová slova: ekologická politika, neoklasická environmentální ekonomie, ekologická ekonomie, tržní přístupy k ochraně životního prostředí, princip předběžné opatrnosti, udržitelný rozvoj.

Abstract: The article deals with the genesis and development of the main theories of thought focused on environmental protection. It brings a reflection on the basic principles and deeper meaning of neoclassical environmental economics, ecological economics and free-market environmentalism to environmental protection. These theories represent the main paradigms of environmental economics. The article further focuses on research methods of individual theoretical approaches in terms of methodological differences. The final part of the article focuses on two main principles of environmental protection. The application of the principle of sustainable development and the principle of precaution in environmental policies is evaluated.

Keywords: environmental policy, neoclassical environmental economics, ecological economics, free-market environmentalism, precautionary principle, sustainable development.

¹ Národohospodářská fakulta, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, xkots08@vse.cz.

1 Úvod

Lidská existence je od svého prvopočátku až do současnosti závislá na svém okolním prostředí a využívání přírodních zdrojů. Jak již zmiňoval Ludwig von Mises ve svém průkopnickém díle, člověk svým jednáním směřuje ke zlepšení svého materiálního postavení. Spolu s tím je typickým chováním jednotlivce maximalizace užitku podle jeho subjektivních preferencí, což je v souladu s principem metodologického individualismu. Tyto převažující motivy chování jednotlivců ve společnosti kladou velké nároky na spotřebovávání přírodních zdrojů a promítají se i do kvality životního prostředí. Některé teoretické přístupy k environmentálním otázkám považují však právě jednání jednotlivců za cestu k řešení ekologických problémů (více dále v článku).

Co předcházelo prvním úvahám o ochraně životního prostředí. Co bylo spouštěčem zvýšeného zájmu o tuto oblast? Byl to přechod od socialismu ke kapitalismu nebo spíše morální změna ve vnímání přírody člověkem? Obě tyto skutečnosti mohly mít vliv na nové trendy rozšiřující se napříč vědními disciplínami, které si kladou za cíl vyřešit ekologické problémy. Kromě biologie, meteorologie, chemie, filozofie, psychologie a dalších věd, je ochrana životního prostředí otázkou i ekonomie.

Prvopočátky mravního přesvědčení o správnosti jednání člověka s ohledem na přírodní prostředí byly obsaženy v morálně filosofických dílech v první polovině 18. století. Již v klasickém díle Adama Smitha *Teorie mravních citů* je zachycena snaha o objektivitu posuzování lidských činů prostřednictvím tzv. nestranného pozorovatele.² Na základě principu nestranného pozorovatele by měla být zajištěna přijatelnost lidského jednání v souladu s morálními principy. Ján Pavlík zdůrazňuje, že teprve takovéto mravní jednání člověka může být považováno za chvályhodné a odráží tak i jistou formu sebeovládání.³ To všechno jsou předpoklady chování lidstva k zajištění ochrany životního prostředí.

Vztah člověka a přírody byl obsahem studia mnoha filozofů. Tomuto tématu se začali věnovat také ekonomové a objevily se tendence uvažovat přírodu samotnou jako takovou. Karel Marx uvedl, že příroda bez člověka sama o sobě jako abstrakce není ničím. Ve skutečnosti se civilizované lidstvo setkává pouze s humanizovanou přírodou.⁴

Teprve v druhé polovině 20. století došlo k faktickému uvědomění si důležitosti ochrany životního prostředí a začaly se objevovat první komplexnější myšlenkové směry, které se touto oblastí zabývaly. Bohužel žádný z nich nedokázal problematiku využití přírodních zdrojů komplexně vyřešit. Řada nástrojů měla regulovat míru znečištění životního prostředí, avšak nebyla podložena dostatečnou analýzou ekonomických dopadů jejich zavedení. Až následně se objevily vědní disciplíny, které se zabývaly jak ekologickou, tak i ekonomickou otázkou. Ekonomický princip v environmentálních politikách nebyl však přijat v počátcích pozitivně. Naopak byl mnohdy spojován se znehodnocováním životního prostředí. Následně se začaly

² Smith, 2005.

³ Pavlík, 2005.

⁴ Hegel, 1961.

objevovat myšlenkové proudy, které zahrnovaly do ochrany životního prostředí i ekonomický rámec.⁵

Různé přístupy k této problematice vycházejí z různých motivací a přesvědčení a přinášejí různá řešení společné otázky ekologických problémů. Důležité je pochopit základní východiska hlavních teorií a o jaké stavební kameny se opírají.

2 Základní metodologické souvislosti

Veškerá opatření zaměřená na ochranu životního prostředí by se měla opírat o důkladnou ekonomickou analýzu možných dopadů jejich zavedení. Z metodologického hlediska je při řešení environmentálních problémů stěžejní vymezit základní východiska ekonomické analýzy. Nabízí se zde otázka, zda je vhodnější při analýze postupovat od uvažování jednotlivce nebo v širších souvislostech v rámci společenství.

2.1 Metodologický individualismus

Metodologický individualismus je metodologickým principem, který považuje za rozhodující faktor povahy společenských skupin chování jejich jednotlivých členů. Právě tato individuální chování udávají charakter společenských celků. Jak uvádí Max Weber, jakékoliv společenské entity jsou v podstatě odvozené od individuálního jednání jednotlivců.⁶

Mises zdůrazňuje, že jakékoliv kolektivy či společenské instituce a další uskupení jsou tvořena výhradně jednotlivci. Právě jednání jednotlivců je základní stavební jednotkou, která poté vytváří různá společenství.⁷ Mysl podle Misesa odráží jednání člověka a tímto dochází k poznání lidské činnosti ve skutečném reálu. Důležité je ale uvědomit si, že mysl patří člověku účelově jednajícimu. Činnost tedy existuje současně se skutečností, že rozum je úzce spjatý s účelovým jednáním.⁸ V kontextu ochrany životního prostředí se na pozadí metodologického individualismu ukazuje, že lidská činnost reflektující účelové jednání, je podložena rozumem, který nám říká, že je vhodné dbát na kvalitní životní prostředí. Proto lze za předpokladu rozumu ovlivnit lidskou činnost a naše účelové jednání.

Ekonom a filozof F. A. Hayek označuje metodologický individualismus za jediné správné metodologické východisko ekonomického výzkumu. Dle Hayeka individualismus umožňuje eliminovat chybovost ekonomických teorií založených na kolektivistické tendenci zobecňování.⁹

2.2 Metodologický kolektivismus

Velmi výstižně byla objasněna podstata metodologického kolektivismu v Hayekově díle *Kontrarevoluce vědy*. Povahu společenských skupin lze poznat pouze tehdy, pokud na tato uskupení nahlížíme komplexně jako na společenské celky. Metodologický kolektivismus tedy věnuje pozornost především chování celků. Zde je rozdíl oproti metodologickému individualismu, který je zaměřený na studium jednotlivců. Naproti tomu metodologický

⁵ Oates, 1992.

⁶ Weber, 1998.

⁷ Mises, 2006.

⁸ Pavlík, 2004.

⁹ Hayek, 1991.

kolektivismus se orientuje na studium společenských skupin.¹⁰ Podle metodologického kolektivismu je chování jednotlivých členů těchto společenských uskupení z velké části ovlivněno příslušností k dané skupině a utváří tak i jejich individuální preference.

Hayek spatřuje nedostatek kolektivistického přístupu mimo jiné v tom, že při studiu společenských jevů se kolektivisté snaží striktně vyhýbat jakýmkoliv subjektivním prvkům ve jménu „objektivní pravdy“.¹¹ Zde se ale nabízí zamyšlení nad tím, co nám udává onu „objektivní pravdu“. Není to pouze subjektivní vnímání teoretických pohnutek, které jsou přeneseny do objektivních fakt, ale ve své podstatě onu tolik opovrhovanou subjektivní povahu vlastně mají zakořeněnou stejně uvnitř?

Metodologický kolektivismus vychází z principů metodologického holismu. Holismus je filosofický směr, který zohledňuje veškeré etické, morální a environmentální dopady ekonomické aktivity lidí a klade důraz především na komplexitu různých systémů.

Pokud si představíme společenská uskupení jako soubor jednotlivých individualismů napříč různými vědními obory, lze mezi nimi nalézt jistou kontinuitu. Loužek uvádí, že na základě této skutečnosti se lze setkat s různými variantami řízení. Jedná se buď o řízení seshora dolů uplatňované například v sociologii, kde se studují především kolektivní jevy. Protikladem je řízení opírající se o individualismus, kde se upřednostňuje zkoumání jevů spíše zdola od jednotlivců, tak, jak je tomu například v mikroekonomii.¹²

V problematice životního prostředí není vhodné nahlížet na řešení problémů pouze černobíle. Stejně tak není efektivní lpět pouze na jedné variantě řízení Ad Absurdum a domnívat se, že nám to bude přinášet optimální výsledek v otázkách ochrany životního prostředí. I zde je vhodné tyto dva principy řízení vhodně kombinovat. Konkrétně individualistický princip může být dle Coaseho aplikován při internalizaci externalit spojených se zatěžováním životního prostředí. V případě, že jsou vlastnická práva vymezena a transakční náklady na vyjednávání jsou nízké, je zde prostor pro individuální jednání a je zde tedy možnost zamezení nadužívání přírodních zdrojů. Existují však oblasti, kde předpoklady vymezení vlastnických práv není možné naplnit např. regulace kvality ovzduší nebo ochrana vod oceánů. V těchto konkrétních případech nelze někoho vyjmout ze spotřeby s dostatečně nízkými transakčními náklady a vlastnická práva nejsou vymezena. Zde nastupuje kolektivní přístup seshora dolů, kde má stát na základě poptávky společnosti definovat společensky přijatelnou zátěž (například emisní povolenky).

3 Neoklasická environmentální ekonomie

Druhá polovina dvacátého století s sebou přinesla stále častější otázky týkající se zhoršené kvality životního prostředí a důraz na jejich řešení. Jedním z prvních ucelených myšlenkových směrů věnující se životnímu prostředí je neoklasická environmentální ekonomie. Jedná se o antropocentrický přístup, protože se zabývá především lidskými hodnotami a preferencemi. Metodou výzkumu neoklasické environmentální ekonomie je výše zmíněný metodologický individualismus. Ten vychází z racionálního chování jednotlivce, který jedná v zájmu té nejlepší volby pro něho samého, a tudíž maximalizuje svůj užitek. Nejznámějšími představiteli tohoto proudu jsou David Pearce a Charles Kolstad.

¹⁰ Samuels, 1972.

¹¹ Hayek, 1994.

¹² Loužek, 2001.

Jeden z předních neoklasických ekonomů zmiňující subjektivní teorii hodnoty William Stanley Jevons ve svém díle *Teorie politické ekonomie* z roku 1871 vysvětluje svoji hodnotovou teorii, která je inspirací pro východiska neoklasické environmentální ekonomie v budoucnosti. Tato hodnotová teorie definuje hodnotu statku výhradně podle mezní užitečnosti tohoto statku, která je matematicky vyjádřena jako první derivace celkového užitku.¹³

Podle dalšího významného neoklasika Augusta Walrase je teorie hodnoty nedostačující a zdůrazňuje význam vzácnosti nad užitečností. I tento přístup přinesl následně do neoklasické environmentální ekonomie jistý přínos v podobě úvah o vzácnosti přírodních zdrojů a jejich následné omezené spotřebě.

Neoklasikové poukazují na to, že pro lidskou existenci je nutné využívat a spotřebovávat přírodní zdroje a tudíž je nemožné absolutně ochránit životní prostředí. Proto je podle nich smysluplné hledání optimální míry znečištění životního prostředí. Neoklasická škola pokládá dokonalé konkurenční prostředí na trhu za funkční mechanismus k nastolení rovnováhy a klade si za cíl nalézt bod tržní rovnováhy, ve kterém se nalézá optimum. Na základě těchto přístupů byla následně teorie rovnováhy přenesena i do environmentální ekonomie v podobě hledání optimální míry znečištění životního prostředí. Pro stanovení tohoto optima je podstatné ocenění dílčích proměnných, jako například ochotu platit za statky životního prostředí nebo újmu spojenou s degradací životního prostředí a další. Neoklasické environmentální ekonomické modely jsou značně zjednodušené, jelikož tyto proměnné lze velmi obtížně vyčíslit.

Spíše než optimální míra znečištění životního prostředí má větší vypovídající hodnotu a využitelnost v praxi určení míry znečištění životního prostředí, kterou je společnost ochotna akceptovat, jelikož ta vychází ze skutečných preferencí společnosti. Neoklasické modely jsou funkční za podmínek dokonalé konkurence a nulových transakčních a informačních nákladů, což přináší další omezení v praktickém využití a značnou abstrakci od reality.

Důležitým předpokladem neoklasické environmentální ekonomie je také skutečnost, že statky životního prostředí jsou považovány za veřejné, což má přínos pro stanovení budoucích environmentálních politik. Právě existence veřejných statků a externalit však ukazuje na tržní selhání, která neoklasikové připouští, přestože jinak považují trh za dokonalý systém směřující k rovnováze. Tržní selhání jsou potom podle neoklasiků jednou z příčin zhoršené kvality životního prostředí.¹⁴

Tuto situaci má potom napravovat státní aparát například prostřednictvím ekologických dotací nebo daní. Neoklasikové environmentální ekonomové tedy shledávají ideálním řešením tržního selhání uplatňování vládní moci při řešení negativních změn životního prostředí. Jiné ekonomické školy tento přístup, založený na zidealizované představě o vládních opatřeních, kritizují.¹⁵

4 Ekologická ekonomie a Institucionální ekologická ekonomie

Jako protipól neoklasické environmentální ekonomie vznikla ve stejném období ekologická ekonomie. Na rozdíl od antropocentrického přístupu neoklasické environmentální ekonomie zaměřené na preference člověka, ekologičtí ekonomové vycházejí z ekocentrismu, kde je hlavní důraz kladen na ochranu ekosystému a vnitřní hodnotu přírody. Podstatou ekocentrismu je

¹³ Jevons, 1911.

¹⁴ Kolstad, 2000.

¹⁵ Slavíková, L., Vejchodská E. a kol., 2012.

zajištění rovnováhy ekosystémů. Toto paradigma upozaduje lidské preference a do popředí staví právě funkčnost ekosystému, jehož je člověk součástí. Vyrovnaného ekosystému lze dlouhodobě dosáhnout pouze udržitelným rozvojem lidské populace. Ekologičtí ekonomové upozorňují, že bude-li třeba, měla by společnost v souladu s ekocentrickým etickým přesvědčením zasáhnout a zbrzdit nekontrolovaný ekonomický růst v zájmu zachování rovnováhy ekosystému.¹⁶

V podstatě každá ekonomická činnost se odehrává v určitém životním prostředí. Ekologická ekonomie je tedy propojením ekonomie zaměřené na fungování lidské společnosti a jejích aktivit a ekologie zabývající se životním prostředím. Spojením přístupů ekologické ekonomie a institucionální ekonomie vznikla institucionální ekologická ekonomie nazývaná také nový institucionalismus nebo nová institucionální ekonomie, jejíž metodologií je právě institucionalismus, odtud pochází i název této ekonomické teorie. Institucionální ekologická ekonomie klade důraz na ochranu životního prostředí zohledňující maximální únosnou kapacitu ekosystému a odmítá teorie vycházející z výpočtu optimální míry znečištění životního prostředí. Na rozdíl od neoklasických environmentálních ekonomů odmítají institucionální ekologičtí ekonomové tvrzení o tom, že racionální chování spěje k optimálnímu stavu a rovnováze, a upozorňují na nevhodnost aplikace racionality lidského chování do ekologické ekonomie, jelikož člověk maximalizující svůj užitek v daném okamžiku s dostupnými zdroji nezajistí hospodárnou využitelnost přírodních zdrojů a z podstaty tohoto principu naopak využívá zdroje na úkor budoucích generací.

Otázku udržitelného využívání přírodních statků s ohledem na kvalitu životního prostředí v budoucnu zmiňuje také anglický ekonom Arthur Cecil Pigou a varuje před vyčerpáním přírodních zdrojů pro příští generace právě kvůli racionálnímu jednání jednotlivců. V Pigouových názorech jsou patrné prvky utilitaristické etiky britského filosofa Jeremyho Benthamy, který vyzdvihoval princip největšího dobra pro co největší počet jednotlivců, jež dohromady tvoří všeobecné štěstí.¹⁷ Pigou totiž uvádí, že společenský blahobyt je tvořen dvěma složkami, ekonomickým blahobytem daným součtem uspokojení z peněžních zdrojů jednotlivců a neekonomickým blahobytem daným kvalitou života ve společnosti. Stát jakožto zdroj politické moci je oprávněný potom regulovat společenské nerovnosti. Také neekonomickou současnou spotřebu přírodních zdrojů je třeba korigovat institucionálním rámcem daným státem a najít tak v ekologické ekonomii rovnováhu v etickém i ekonomickém pojetí společenského blahobytu s ohledem na životní prostředí.

Oproti neoklasické environmentální ekonomii považují institucionální ekologičtí ekonomové statky životního prostředí za čistě veřejné. Za nejvhodnější systém správy přírodních zdrojů pokládají nejčastěji komunitní vlastnictví. Uživatelé komunitních statků mají díky svým vlastnickým právům k daným přírodním zdrojům motivaci tyto statky chránit například tím, že mohou vyloučit ze spotřeby ostatní jedince.

Veřejná autorita v podobě vhodných institucí ovlivňuje kolektivní rozhodování a má zajistit udržitelnost při spotřebě přírodních statků v čase. Instituce totiž mají vliv na rozhodování jednotlivců o jejich hodnotách a preferencích. Záměrem institucionální ekologické ekonomie je zjistit, do jaké míry právě instituce tyto individuální preference jednotlivců ovlivňují. Kolektivní volba ovlivněná institucemi je také vhodná k určení toho, jakou měrou má být ochrana životního prostředí realizována. Z výše uvedeného je patrné, že metodou výzkumu institucionální ekologické ekonomie je metodologický kolektivismus.

¹⁶ Slavíková, L., Vejchodská E. a kol., 2012.

¹⁷ Mulgan, 2007.

Zajímavá je také úvaha nad kauzalitou institucí a jednotlivců ve vztahu k přírodě. Člověk jako samostatná jednotka je v podstatě výsledkem fungování institucí ve společnosti, ve které vyrůstá a dospívá. Současně s tím instituce vznikají jako lidské počiny. Tento vztah si lze představit tak, že jedno ovlivňuje druhé v nekonečném determinismu. Jaké místo v těchto souvislostech zaujímá příroda? Nesmírně důležité je uvědomění si samostatné existence přírody nezávislé na tom, jak ji člověk chápe a proti tomu přírody vnímané lidmi jako součást společnosti.¹⁸

S podobnou myšlenkou přichází i známý britský přírodovědec David Attenborough, Upozorňuje na změněný postoj člověka k životnímu prostředí v průběhu času. Lidstvo bylo dříve jednou z mnoha součástí životního prostředí a nyní se snaží ho řídit, měnit a být mu nadřazené. Attenborougha lze v současnosti považovat za popularizátora ochrany přírody, který apeluje na dodržování principu udržitelnosti ekosystému, tak aby se zastavilo ubývání divočiny a korigoval se růst populace.

Institucionální ekologičtí ekonomové se shodují, že současné institucionální uspořádání nedokáže zajistit řešení všech environmentálních problémů a hledají nejvhodnější institucionální rámec v souladu s tím, jaké hodnoty a motivy mají být ochráněny na základě společenských diskusí a konsensů zhmotněných do vládních rozhodnutí. Hlavním problémem této myšlenkové teorie je právě realizovatelnost a uplatnitelnost společenských konsensů v problematice životního prostředí, jelikož v praxi se v tomto směru často setkáváme spíše s prosazováním požadavků zájmových skupin.

5 Tržní přístupy k ochraně životního prostředí

Osmdesátá léta 20. století s sebou přinesla další myšlenkový proud zabývající se kvalitou životního prostředí. Tržní přístupy k jeho ochraně se inspiroují názory rakouské školy reprezentované L. von Misesem a F. A. von Hayekem. Jako nejlepší nástroje k řešení environmentálních problémů označují zastánci tržních přístupů právě tržní mechanismy a naopak státní zásahy odmítají a kladou důraz na podrobné analyzování vládních selhání. Zastánci tržních přístupů k ochraně životního prostředí, mezi něž patří Terry L. Anderson a Donald R. Leal, považují individuální svobodné jednání jednotlivců a sledování vlastního zájmu za ideální prostředek k řešení problémů životního prostředí.

Walter E. Block dále zmiňuje, že díky tomuto jednání jednotlivců dosahuje společnost blahobytu nezbytnému k uvědomění si potřeby zamezení další degradace životního prostředí. Environmentální Kuznetsova křivka ukazuje vztah mezi ekonomickým růstem odrážejícím se ve společenském blahobytu a kvalitou životního prostředí. V počátečních fázích je do určitého bodu ekonomický růst spojen se zhoršující se kvalitou životního prostředí. Dosáhne-li společnost dostatečné úrovně blahobytu, dochází dle Environmentální Kuznetsovy křivky k bodu zvratu od kterého se s rostoucí ekonomickou úrovní snižuje ekologická zátěž přírody, protože lidé již v tuto chvíli mají dostatek prostředků na zajištění základních životních potřeb a mohou svoji pozornost věnovat i o péči o životní prostředí. Individuální zájmy lidí jsou tedy považovány za zprostředkovatele řešení environmentálních problémů prostřednictvím rostoucího blahobytu v podmínkách svobodného trhu.

Tyto představy o řešení problémů životního prostředí by ale nebyly možné bez dostatečného vymezení vlastnických práv. Důležitá je myšlenka již zmiňovaného Terryho L. Andersona o

¹⁸ Vatn, 2005.

nutnosti vymezení vlastnických práv, aby bylo možné eliminovat konflikty při spotřebě a využití přírodních zdrojů a dosáhnout blahobytu ve společnosti. Zde opět narážíme na přímou souvislost mezi rostoucí ekonomickou úrovní ve společnosti a lepší kvalitou životního prostředí.

V pojetí tržních přístupů k ochraně životního prostředí jsou statky životního prostředí soukromými statky, nikoliv veřejnými, jak tomu bylo u neoklasických environmentálních ekonomů.¹⁹

Z metodologického hlediska se tržní přístupy k ochraně životního prostředí opírají o metodologický individualismus rakouské školy. Avšak tato metoda není zcela shodná s metodologickým individualismem neoklasiků. Tržní přístupy k ochraně životního prostředí kritizují pojetí neoklasické teorie blahobytu vycházející z celospolečenského blahobytu.

Odlišnosti výše uvedených myšlenkových směrů jsou patrné i v jejich metodách zkoumání. Institucionální ekologická ekonomie využívá empiricko-induktivní metodu, která dává prostor i dalším vědním disciplínám k určení společenských jevů narušujících funkčnost ekosystému přírody a opírá se o výstupy empirických výzkumů. Oproti tomu tržní přístupy k ochraně životního prostředí a neoklasická environmentální ekonomie zastávající názory rakouské školy využívají abstraktně-deduktivní metodu zkoumání, která popírá empirii v ekonomické teorii a označuje ekonomii za obecně platnou vědní disciplínu.²⁰ Závěry induktivních a deduktivních metod však nemusejí být protichůdné a naopak je efektivní, pokud se vzájemně doplňují vhodné zvoleným propojením výstupů jednotlivých metod výzkumu.

Obecně je společným rysem přístupů k ochraně životního prostředí skutečnost, že stát představuje určitou formu etického rámce, který má zajišťovat svými zásahy udržitelnost a spravedlnost ve využívání přírodních zdrojů a garantovat právo. Stát ve své činnosti ale selhává a jednotlivé myšlenkové teorie nahlízejí na tato selhání státu různě. Neoklasická environmentální ekonomie nepovažuje vládní selhání za zdroj neefektivit při alokaci zdrojů. Naopak environmentální institucionální ekonomové neefektivitu při alokaci zdrojů přisuzují právě vládním selháním. Co se týče tržních přístupů, ty považují státní aparát za zásadní negativní aspekt při alokaci zdrojů.²¹

6 Hlavní principy ochrany životního prostředí

Výše uvedené myšlenkové směry pracují s principy ochrany životního prostředí a to s různou měrou využití dle kontrárního pojetí předmětu zkoumání. Mezi základní východiska ochrany životního prostředí patří mimo jiné princip udržitelného rozvoje, princip prevence a s ním související princip předběžné opatrnosti. Aplikace principu udržitelného rozvoje a principu předběžné opatrnosti v ochraně životního prostředí je v tomto článku dále blíže popsána.

Základní myšlenkou principu předběžné opatrnosti je minimalizovat riziko a dopady environmentálních problémů. Vedle toho, že je princip předběžné opatrnosti pevně zakotvený v našem i mezinárodním právu životního prostředí, o jehož interpretaci není pochyb, jedná se v podstatě i o etickou zásadu. Z etického hlediska přináší princip předběžné opatrnosti určitou formu sebereflexe lidstva ve vztahu k zodpovědnosti za jeho chování. Morální uvědomění si

¹⁹ Anderson, Leal, 2001, Block, 2007.

²⁰ Loužek, 1999.

²¹ Pojman, 2000.

nejistoty potenciálně negativních dopadů činnosti člověka na planetě a snaha zajistit dlouhodobost lidské existence na Zemi jsou hlavními pilíři, na kterých stojí etika budoucnosti.²²

Princip předběžné opatrnosti je hojně využíván v ekologické ekonomii, kde kromě samotných opatření přispívajících k ochraně životního prostředí cílí i na zachování základního rámce bezpečnostních standardů a opírá se o opatnostní přístup.²³ Na základě tohoto principu se na státní, unijní a mezinárodní úrovni ustanovují environmentální politiky, které mají dalekosáhlé makroekonomické důsledky.

Zde přichází řada na ekonomický přístup k hodnocení environmentálních opatření, který vychází z čistě ekonomických metod zaměřených na obětované příležitosti a analýzy nákladů a výnosů opatření zaměřených na ochranu životního prostředí.

Je velmi zajímavé, že aplikací etického principu předběžné opatrnosti a naopak čistě „mainstreamového“ ekonomického uvažování při řešení degradace životního prostředí docházíme mnohdy k jiným závěrům. Princip opatrnosti je v teoretické rovině v podstatě v rozporu se stěžejním ekonomickým konceptem nákladů obětované příležitosti, který upřednostňuje relativně nejefektivnější rozhodnutí.

Opatření spojená s problematikou ochrany životního prostředí přináší řadu vedlejších efektů a je nezbytné hledat optimum mezi ekonomickým a etickým přístupem a spojit dosavadní znalosti a výstupy z obou teorií.

Při praktickém využití principu předběžné opatrnosti v ochraně životního prostředí by modelově nejistý výhled environmentálních změn a jejich dopadů na lidstvo tvořený na desítky i stovky let dopředu měl být z opatnostních důvodů brán jako velmi jistý. Právě z toho důvodu jsou nastavovány nízké diskontní míry, kterými se převádí na současnou hodnotu budoucí náklady změn klimatu. Ke zmírnění dopadů jsou v souladu s principem předběžné opatrnosti doporučovány spíše razantnější opatření, aby bylo s vyšší mírou jistoty zabráněno modelově nastíněným katastrofám.

Tento přístup je v rozporu s tržním oceněním rizik při standardním investičním rozhodování, kde investiční projekty cílící na vzdálenou budoucnost mají díky vysoké nejistotě budoucí situace zpravidla vyšší rizikové přírážky.

Ad absurdum vzato, princip předběžné opatrnosti popírá sám sebe, protože pokud bychom ho podrobili analýze možných rizik spojených s jeho aplikací a chtěli je eliminovat, museli bychom princip přestat využívat, abychom zabránili možné újmě spojené s jeho praktickou aplikací na konkrétní případy.²⁴ Při uplatňování principu předběžné opatrnosti je vhodné nalézt optimum mezi minimalizací rizika, kterému má být na základě předběžné opatrnosti zabráněno a mezi pravděpodobností jiných nepřímých rizikových dopadů, které aplikace principu může vyvolat. Důkladná analýza všech přímých i nepřímých, mnohdy i nezamýšlených, rizik by měla vždycky předcházet samotnému uplatnění metody předběžné opatrnosti, pokud už je použita.

Státní politika životního prostředí v České republice i v rámci Evropské unie je založena na principu předběžné opatrnosti, podle kterého je třeba zavádět předběžná opatření i v případech, kdy není jistota, zda k nežádoucím jevům dojde, zda jak rychle k nim dojde. Metodický předpoklad se sám o sobě jeví rozumně, ale při uplatňování hospodářské politiky má dalekosáhlé negativní implikace. Vědou, která se zabývá optimálním využitím vzácných zdrojů

²² Jonas, H., 1997, Kuře, J., 2019.

²³ Bergh, van den, J., 1996.

²⁴ Burnett H. Sterling, 2009.

(včetně přírodních), je ekonomie která tento princip z podstatných důvodů neuplatňuje na rozdíl od principu obětovaných příležitostí. Aplikace principu předběžné opatrnosti v environmentální politice znamená extrémní rizikovou averzi, která se v praxi projevuje například implementací podhodnocených diskontních faktorů pro převedení budoucích nákladů na současnou hodnotu. Díky tomuto přístupu vychází i velmi drahé investice do životního prostředí s nejistými přínosy ve vzdálené budoucnosti jako velmi výhodné. Dochází tak k neefektivní alokaci zdrojů, kdy se neinvestuje do nejnávratnějších společenských projektů, ale i do velmi nevýhodných projektů. Na každou investici do ochrany životního prostředí je třeba nahlížet nevychýleně, nedogmaticky a objektivně ve smyslu důkladné analýzy veškerých přínosů i nákladů včetně precizního pravdivého zachycení jejich časové hodnoty. Z toho důvodu by princip předběžné opatrnosti neměl být využíván při nastavení environmentálních politik.

Princip udržitelnosti se v environmentální ekonomii nejčastěji pojí s udržitelným ekonomickým růstem a současně s optimálním využitím přírodních zdrojů. Mezi uvedenými ekonomickými teoriemi je princip udržitelnosti aplikovaný v otázkách týkajících se životního prostředí cílem především neoklasických teorií a ekologické ekonomie zohledňující maximální únosnou kapacitu ekosystému. Udržitelnost v ekologii lze chápat jako takové využití přírodních zdrojů v dlouhém období, které nezneškodňuje přírodní zdroje a zajistí jejich využitelnost i pro příští generace.

Tržní přístupy k ochraně životního prostředí považují za nejlepší způsob k zajištění udržitelného využití přírodních zdrojů soukromé vlastnictví a s tím spojené vymezení vlastnických práv. Naopak neoklasičtí environmentální ekonomové preferují státní vlastnictví v podobě veřejných statků jako ideální cestu k udržitelnosti.

Ekologická ekonomie navrhuje k dosažení udržitelného rozvoje opatření, která mají omezovat růst populace v podobě regulace porodnosti například zavedením politiky jednoho dítěte. Touto cestou se autority snaží dosáhnout udržitelnosti ve společnosti, což považují za nezbytný krok k zajištění neohroženého pokračování lidské existence na naší Zemi.

Princip udržitelnosti koresponduje z etického hlediska s egocentrismem. Zde ale naráží na jiný etický problém týkající se omezení svobody člověka v rozhodnutí o založení rodiny. Je morální omezovat lidi v rozhodování o tom, kolik budou mít potomků argumentací záchrany přírody? Zde se prolíná princip předběžné opatrnosti s principem udržitelnosti. K dosažení udržitelného rozvoje, jak ho prezentují ekologičtí ekonomové, je třeba využít princip předběžné opatrnosti. I když totiž neexistuje úplná jistota, že snížením populace ekologickým problémům zabráníme, přesto se dle principu předběžné opatrnosti ekologičtí ekonomové zaměřují na udržitelný růst populace ve víře, že tím se zamezí zhoršování životního prostředí.

Zde se nabízí úvaha, zda by nebylo vhodnější toto úsilí spíše zaměřit ke kvalitnějšímu a plošnějšímu vzdělávání společnosti, rozvoji výzkumu a vývoje, díky čemuž se lidská činnost ohrožující životní prostředí dokáže sama regulovat. Toto je opět v souladu s Environmentální Kuznetsovou křivkou, kdy ekonomický růst dokáže od určité ekonomické úrovně spolu s technologickým pokrokem omezovat degradaci životního prostředí.

7 Závěr

Samozřejmě ne všechny zásahy člověka do životního prostředí jsou špatné. Lidé svojí činností krajinu zvelebují, vyšlechtějí nové rostlinné a živočišné druhy a vysazují a udržují zeleň v místech, kde by se sama neujala. Je otázkou, zda toto působení člověka lze vlastně považovat za určitou formu evolučního vývoje spolu s přirozenou obměnou různých živočišných a

rostlinných druhů nebo jsou tyto lidské zásahy do přírody cestou ke katastrofě v podobě kolapsu životního prostředí. Tato problematika dokonce přesahuje i rámec filosofie přírodních věd a pro její pochopení je třeba neustálého vědeckého pokroku na základě rozvoje metodologie výzkumu různých vědních disciplín. Spojením výstupů empirických i teoretických vědeckých procedur a závěrů různých vědních oborů lze dosáhnout kýženého poznání a odpovědi na otázky environmentální problematiky.

Jak již bylo řečeno, ke konkrétnímu určení příčin problémů životního prostředí, jsou využívány různými teoretickými směry různorodé metody výzkumu, které ale mnohdy přinášejí i odlišné výsledky. Nejeфекtivnější cestou k nalezení klíče k řešení problémů životního prostředí je multidisciplinární přístup, který zkoumá ekologické otázky z různých úhlů pohledu a studuje odlišné společenské jevy. Je důležité dokázat na základě nových poznatků opustit původní principy jako například neopodstatněné využití principu předběžné opatrnosti a přistoupit k aplikaci pokrokových teorií zohledňujících mimo jiné jak etickou tak ekonomickou stránku věci.

To vše však platí za předpokladu, že přijímáme tvrzení, že se životní prostředí zhoršuje, s tím dochází ke klimatickým změnám a že lidstvo bude schopno svou činností ovlivnit míru znehodnocení životního prostředí. Avšak názory na toto tvrzení se ani mezi odbornými vědci zcela neshodují, proto teprve budoucnost ukáže, jaká je vlastně pravda.

V minulosti došlo ke genezi a následnému vývoji myšlenkových směrů zabývajících se ochranou životního prostředí. V současnosti převládají spíše environmentalistické přístupy k ochraně životního prostředí založené na principu předběžné opatrnosti. Cestou k optimálnímu stavu je objektivní ekonomické posouzení přínosů a nákladů opatření omezujících degradaci životního prostředí. Namísto principu předběžné opatrnosti je žádoucí vycházet z ekonomického principu obětovaných příležitostí, tak aby veškeré zdroje směřující k ochraně životního prostředí byly co nejeфекtivněji využity a přinesly co největší užitek.

Seznam použitých zdrojů

- ANDERSON, T. L., LEAL, D. R.: Free Market Environmentalism, New York, Palgrave 2001.
- BERGH, van den, J.: Ecological Economics and Sustainable Development, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited 1996.
- BLOCK, W. E.: Environmentální problémy a jejich řešení pomocí vlastnických práv, In ČAMROVÁ, L.: Ekonomie a životní prostředí – nepřátelé či spojenci, Praha, Alfa Publishing 2007.
- GEANAKOPOLOS, J.: Nash and Walras equilibrium via Brouwer, New Haven, 2003.
- HAYEK, F. A.: Kontrarevoluce vědy, Praha, Liberální institut, 1994.
- HAYEK, F. A.: Právo, zákonodárství a svoboda, Praha, Academia, 1991.
- HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie I, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd Praha 1961.
- JEVONS, W. S.: The Theory of Political Economy, London, MacMillan 1911.
- JONAS, H.: Princip odpovědnosti, Praha, OIKOYMENH 1997.
- KOHÁK, E.: Zelená svatozář, Praha, Slon 2000.
- KOLSTAD, Ch. D.: Environmental Economics, New York, Oxford University Press 2000.
- KUŘE, J.: Odpovědnost jako jediný princip etiky, In DROZENOVÁ, W., ŠIMEK, V.: Filosofie Hanse Jonase, Praha, Filosofia 2019.
- LOUŽEK, M.: Metodologie ekonomie, Praha, Karolinum 2009.
- LOUŽEK, M.: Spor o metodu mezi rakouskou ekonomickou školou a německou historickou školou, Praha, Nakladatelství Karolinum 2001.

- MÁCHAL, A.: Průvodce praktickou ekologickou výchovou, Brno, Rezekvítek 2000.
- MISSES, L. von: Lidské jednání, pojednání o ekonomii, Praha, Liberální institut 2006.
- OATES, W. E.: The Economics of the Environment. Critical Writings Reader Series, Londýn, Edward Elgar Publishing 1992.
- PAVLÍK, J.: F. A. Hayek a teorie spontánního řádu, Praha, Professional Publishing 2004.
- PAVLÍK, J.: Doslov, In SMITH, A.: Teorie mravních citů. Praha, Liberální institut 2005.
- PIGOU, A. C.: The Economics of Welfare, Londýn, Macmillan and Co. 1932.
- POJMAN, L. P.: Global Environmental Ethics, McGraw-Hill Education 2000.
- MULGAN, T.: Understanding Utilitarianism, Stocksfield, Acumen 2007.
- SLAVÍKOVÁ, L., VEJCHODSKÁ E. a kol.: Ekonomie životního prostředí – teorie a politika, Praha, Alfa nakladatelství, s.r.o. 2012.
- SMITH, A.: Teorie mravních citů, Praha, Liberální institut 2005.
- VATN, A.: Institutions and the Environment, Northampton, Edward Elgar Publishing 2005.
- WEBER, M.: Metodologie, sociologie a politika, Praha, Oikoymenth 1998.